

VILÁG- TÖRTÉNET

14. (46.) évfolyam 2024. 2.

A HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **ÁRVAI TAMÁS KRISTÓF**
INFORMÁCIÓS HASZON VAGY VESZTESÉG?
- **FELFÖLDI SZABOLCS**
EGY ÁSATÁS A 15. SZÁZADI SELYEMÚTON?
- **SZÁSZ GÉZA**
UTAZÁSI LÁZ, INFORMÁCIÓÉHSÉG, ISMERETKÖZVETÍTÉS
- **KOVÁCS JANKA**
TECHNOLÓGIAI UTAZÁS ÉS ELMEÜGYI REFORM
- **MIHÁLYI DOROTTYA**
GYARMATI PROPAGANDA ÉS ELHALLGATOTT INFORMÁCIÓ
- **Z. KARVALICS LÁSZLÓ**
A VENDÉGBARÁTSÁG INTÉZMÉNYÉTŐL A SZELFITURISTÁKIG
- **SZEMLE**
SZABÓ-GAJMER BERNADETT, STRÓBL ERZSÉBET,
GORZÁS BENJÁMIN, DEMETER GÁBOR ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

TARTALOM

Az utazások, az utazók és az utazási irodalom világa információtörténeti nagytéma alatt (Z. Karvalics László – Szabó-Gajmer Bernadett)	175
<i>Tanulmányok</i>	
Árvai Tamás Kristóf: Információs haszon vagy veszteség? II. Sarrukín asszír király i. e. 714-es urartui hadjáratának értelmezési családjai	185
Felföldi Szabolcs: Egy ásatás a 15. századi Selyemúton?	
Giosafat Barbaro tanai kalandja és információtörténeti hozadéka	215
Sulyok Anita: Úton, útfélen. Giacomo Casanova helyváltoztatásainak információs hozadéka	231
Szász Géza: Utazási láz, információéhség, ismeretközvetítés. Francia utazók a reformkori Magyarországon	241
Kovács Janka: Technológiai utazás és elmeügyi reform. A pszichiátriai intézményesülés lehetőségei és mintái a 19. századi Magyarországon	257
Mihályi Dorottya: Gyarmati propaganda és elhallgatott információ a 19. század végi észak-afrikai útleírásokban	283
Z. Karvalics László: A vendégbarátság intézményétől a szelfituristáig. Az utazás szerepe a tudás makroközösségi akkumulációjában	299
<i>Szemle</i>	
A <i>Viatica</i> az utazástörténetre szakosodott folyóiratok között (Szabó-Gajmer Bernadett)	317
Moszkóvia rövid története (Stróbl Erzsébet)	320
Luther a protestáns emlékezetkultúrában. Luther-émlékművek 1817–1917 között (Gorzás Benjámin)	323
Regionális és nemzeti struktúrák Közép-Európában (Demeter Gábor)	326

Jelen számunkat Z. Karvalics László és Szabó-Gajmer Bernadett szerkesztette

Utazási láz, információéhség, ismeretközvetítés

Francia utazók a reformkori Magyarországon

Az utazás- és útleírás kutatás szakirodalmi már az 1990-es években rögzítette azon álláspontját, hogy – a 18. század második felének fellendülését, illetve a forradalmi és napóleoni időszak relatív visszaesését követően – a 19. század első felében, a napóleoni háborúk lezárultával sajátos „utazási láz” lesz úrrá Franciaországon. A több tényező – így a Szent Szövetség Európájának hatalmi visszarendeződését kísérő általános béke, a közlekedési eszközök és az úthálózat fejlődése, a külföld iránti érdeklődés fokozódása – együttes hatásának köszönhető jelenség nem csupán az utazási kedv erősödésével (vagyis az utazások számának növekedésével), hanem a célországok diverzifikálódásával, az addig megszokott, továbbra is „divatos” útirányok (így Amerika vagy a Közel- és Közép-Kelet) mellett új – vagy addig mellőzött – desztinációk megjelenésével is jár.¹ E folyamat egyik hasznosítója a reformkori Magyarország, amely – noha viszonylag ritkán jelenik meg kizárólagos célországként – számos keleti és közép-európai utazás résztervévé, s így a leírás egyik tárgyává válik. Sajátos szintet visz az útleírásokba az a tény is, hogy ez a periódus (s ezen belül is a Júliusi Monarchia 1830–1848 közötti szűk két évtizede) nagyjából lefedi Magyarország történetének egyik legmeghatározóbb, az idegen számára is érdekesnek tekinthető időszakát.²

Mivel az utazástörténeti kutatás már kellő mélységben feltárta az egyes utazók által követett útvonalat, illetve az útleírásokból kibontakozó országképet,³ tanulmányunkban elsősorban az utazás és a belőle született termék, az útleírás információs hozadékára fókuszálunk. Szem előtt tartva azt a tényt, hogy a korabeli információs-ismeretközvetítő eszközök közül az útleírás az egyéni percepció, a személyes tapasztalat és az információ előbbiekből következő – vélt vagy valós – autentikussága és relatív frissessége révén tűnik ki, egy szűkebb korpusz vizsgálata alapján számba vesszük a *kurrens információ* korabeli sajátosságait, az információszerzés általános és egyéni módozatait, időbeliségét és hitelesítési eljárásait.

Gondolatmenetünket alapvetően meghatározza az a 18–19. századi utazási irodalom, illetve a vele foglalkozó szakmunkák tanulmányozása során kikristá-

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Francia Tanszékének egyetemi docense (6722 Szeged, Egyetem u. 2., szasz@primus.arts.u-szeged.hu).

1 Gerbod, 1997.

2 Szász, 2016. 64–69.

3 Birkás, 1948; Kövér, 1993; Köpeczi, 1996; Szász, 2016. 89–192.

lyosodott – és óvatosabb formában már korábbi publikációinkban is szereplő – megállapítás, hogy az újkori Európában az útleírás elsődleges ismeretközvetítési eszköznek, mintegy az oktatás obligát kiegészítőjének számított.⁴ Ennek egyértelmű bizonyítékát adja például az *Enciklopédia* utazással foglalkozó szócikke, ami Jaucourt lovag munkája.⁵ Ugyanakkor – miként arra C. John Sommerville könyvről írt recenziójában Z. Karvalics László is rámutatott – nem tekinthetünk el attól sem, hogy a 18. században még az előkelő párizsi szalonokban is igen stabil, mondhatni, domináns helyzetben lévő szóbeli hírközlés (ezt ugyanis nem cenzúrázták!) – az írni-olvasni tudás vitathatatlan terjedése, s így az írásbeli-nyomtatott információ iránti kereslet növekedése ellenére – a 20. század elejéig Franciaországban is jelentős szerepet játszott.⁶ Szintúgy figyelembe kell vennünk a nyomtatott sajtó információanyagát is; különösen azért, mert éppen az említett 1830–1848 közötti időszak Franciaországban – a cenzúra visszaszorulása miatt is – a sajtó első aranykora, mind a példányszám, mind a sajtótermékek és az általuk képviselt szellemi, ideológiai vagy politikai platformok számának növekedése tekintetében. Logikusan vetődik fel tehát az az elvárás, hogy már tanulmányunk elején tisztázzuk, mit vártak, mi volt (el)várható az útleírástól (vagyis a személyes utazástól) a szóbeli hírekhez (*nouvelles, rumeurs, bouche-à-oreille*), illetve a sajtóhoz képest.

Válaszunk két – részben a korból származó, részben a kutatás által megfogalmazott – érvre alapozható. Egyrészt már az *Enciklopédia* említett szócikke kifejezetten az előítéletes gondolkodás elleni küzdelem fő eszközeként azonosítja a személyes tapasztalattal járó utazást: „Az utazás szélesíti a szellem látókörét, nevel, ismeretekkel gazdagít, és kigyógyít saját nemzetünk előítéleteiből.”⁷ Másrészt a Gilles Feyel által a 19. század első fele francia sajtójának információszerezési eljárásaival kapcsolatban végzett kutatások rámutattak, hogy a kor francia sajtója – noha a „külfölddel” kapcsolatos hírek száma és aránya örvendetes növekedésnek indult – a távolabbi országokkal (és Magyarország ennek számított) kapcsolatos anyagot a párizsi sajtólevelező és fordítóirodák közvetítésével szerezte be. Ezek a struktúrák viszont – mivel még a hírügynökségek előtti időszakban vagyunk – elsősorban az adott országból származó és „lefordítható” nyelven (Magyarország esetében ez a német) íródott, sokszor az adott állam cenzúrája által ellenőrzött vagy éppen a kormány által fenntartott (például *Pressburger Zeitung*, *Augsburger Allgemeine Zeitung*) lapokban megjelent cikkeket közölték, minden tartalmi ellenőrzés nélkül, ami akár ahhoz is vezethetett, hogy Franciaországon belül egymástól jelentős távolságra kiadott sajtótermékekben ugyanazokat a ténybeli hibákat fedezzük fel.⁸ Ehhez képest

4 Szász, 2016. 34–35.; Szász, 2019.

5 Jaucourt, 1765.

6 Z. Karvalics, 2012. 263. A recenzió tárgyául szolgáló mű: Sommerville, C. John: *The News Revolution in England. Cultural Dynamics of Daily Information*. New York – London, 1996. A választójoggal rendelkező analfabéták politikai információkkal való ellátásának kérdéséhez a 19. század közepi Franciaországban lásd még: Démier, 2023. 73.

7 Jaucourt, 1765.

8 Feyel, 1977.

az útleírás egyértelmű és megragadható információs többletet kínál, mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt.

Mindebből fakadóan az utazás- és/vagy útleírás-kutató egyúttal – akarva-akaratlanul – információtörténész is, hiszen a régi korok embere által az idegen vagy lakóhelyétől messze eső tájakról alkotott kép jelentős mértékben az utazási beszámolókból szerzett ismeretekből épült fel. Számunkra ez azt is jelenti, hogy – a fentiekből kiindulva – a reformkori Magyarország francia nyelvű útleírások által közvetített képéhez kapcsolódva, a korból származó jelentősebb útleírások elemzésére támaszkodva közelebb kerülhetünk a szövegek, illetve az általuk narrált utazás információs hozadékához.

Ami az utazók személyét, valamint a szövegek úgymond tartalmi összefoglalását és számbavételét illeti, ezt – a Magyarország első francia nyelvű bibliográfiáját megalkotó Kont Ignác⁹ nyomdokába lépve – több kiváló kutató is elvégezte a 20. és a 21. században. Kutatói oldalról elsősorban Birkás Géza, Kövér Lajos, Köpeczi Béla, Tóth Ferenc és Catherine Horel munkásságát lehet kiemelni,¹⁰ míg bibliográfusként Hanus Erzsébet és Henri Toulouze tevékenysége a legszámottevőbb.¹¹ Eredményeik, illetve saját kutatásaink lehetővé teszik, hogy immár az „utazási láz” jelenségére-folyamatára és a hozzá kapcsolódó információ bizonyos elemeinek megragadására koncentrálhassunk. Itt jegyezzük meg, hogy az utazáshoz kapcsolódó sokrétű információhalmaz egyetlen szeletét tudjuk most csak felvillantani, jelsül az útleírás által közvetített országkép, illetve az országról alkotott vélemény forrásait, az információszerzés módozatait, a tematizálás jellegzetességeit és az információk vélt vagy valós hasznát.

Válaszaink néhány, vélhetően továbbra is nyitott kérdés köré szerveződnek. Ezek: 1. Hogyan definiálhatók és jellemezhetők az információszerzés eszközei az 1830-as és 1840-es évek Franciaországában? 2. Milyen megkülönböztetett státusszal bírt-bírhathott az útleírás? Mi számított a korban friss információnak? 3. Hogyan vált Magyarország utazási desztinációvá (az utazás célországává vagy részterévé)? 4. Kik jöttek, miért és hogyan? 5. Miről és hogyan ír az utazó, hogyan tematizálható az országkép, vagyis a közvetített információ? 6. Mely módszerek és eljárások révén szerzi be az információt a Magyarországon (is) utazó francia? 7. Milyen módon képes befolyásolni, pozitív vagy negatív irányban torzítani az országképet (s ezzel önmagát kulcspozícióba helyezni), és kik részesülnek az utazás információs hozadékából? Különösen ez utóbbi kérdés már most implikálja annak felvetését, hogy az információáramlás nem lehet pusztán egyoldalú; abból részesedik a bejárt-tárgyalt ország is, s ezzel párhuzamosan – vagy éppen ennek keretében – a visszatartott információ az ottani történésekre is hatást gyakorolhat, akár manipulációs szándékokat is ébresztve.

9 Kont, 1913.

10 Birkás, 1948; Kövér, 1993; Köpeczi, 1996; Tóth, 2000; Horel, 2004.

11 Hanus–Toulouze, 2002.

A külfölddel kapcsolatos információszerzés eszközei a Júliusi Monarchia Franciaországában

Az információszerzés talán legjobban dokumentált, ám az adott kor embere számára gyakorlatilag hozzáférhetetlen eleme és eszköze a diplomáciai levelezés. Esetünkben a bécsi francia követség és a párizsi külügyminisztérium levélváltásai jöhetnek szóba, melyeket a francia külügyi levéltár őriz. Magyarország vonatkozásában igen értékes – és mindeddig kevéssé feltárt – értesülésekhez juthatott a francia döntéshozó, akár olyan aktualitások ügyében, mint Kossuth Lajos letartóztatása és perbe fogása 1837-ben.¹² Ezen információk jelentősége vitathatatlan, az információ előnyyszerzés szándéka világos (némileg ez is a tevékenység alapja), a folyamat hozadéka/eredménye egyértelmű, s autentikusságához is csak igen kevés kétség férhet, ám hatóköre – éppen az információ jellege miatt – erősen korlátozott.

A publicitás másik végétét jelenti a korban technikai, szerkesztési és pénzügyi téren is ugrásszerűen fejlődő nyomtatott sajtó. Ugyanakkor, amennyiben górcső alá vesszük a francia lapok (elsősorban a napisajtó) hírközlési és információszerzési stratégiáit és eljárásait, a magyarországi hírek kapcsán – ahogy bevezetőnkben is jeleztük – komoly defektusokat tapasztalunk. Nem csupán arról van itt szó, hogy egy-egy esemény megtörténte és „friss” hírként való közlése között gyakran több – általánosan két-három – hét is eltelik, hanem arról is, hogy az általában több újságnak is dolgozó párizsi fordító- és sajtólevelező irodák munkatársai ellenőrizetlen, illetve sokszor már a forrás szintjén is manipulált információkat továbbítanak. (A jelentős időeltolódás – talán az angol hírek kivételével – más országok esetében is gondot jelent; ugyanakkor a cenzúra szerepe Európa számos országában jóval kisebb, mint Ausztria–Magyarországon.)

Némiképp hasonló a helyzet az egyre szélesedő alap- és középfokú oktatásban használt történelmi-földrajzi tankönyvekkel (és általában az e területeken publikált munkákkal). Noha szerepüket nem vitathatjuk, szerzőik átvett információkból dolgoznak, csakúgy, mint a korabeli útikalauzok készítői.¹³

Ebben a hol korlátozott hozzáféréssel, hol magas hibaszázalékkal (esetenként mindkettővel) működő információközvetítési kavalkádban tulajdonképpen üdítő kivételnek számít az útleírás, hiszen szerzője kétségkívül járt a bemutatott országban (ez a 19. században már alapvető követelmény), vagyis – legalábbis elviekben – autentikus információt közvetít, még akkor is, ha nem csupán az általa látottakat-tapasztaltakat írja le. A kor kiadói stratégiái lehetővé tették a szövegek viszonylag gyors nyomdai átfutását, aminek eredményeként az útleírás a Párizsba történő visszaérkezést követően viszonylag rövid időn belül megjelent, tehát az útleírásban közölt információ friss maradt. Ez a megállapítás azonban újabb kérdésekhez vezet bennünket.

¹² CADN Série Vienne: Correspondance politique de l’Ambassade de France à Vienne, année 1837.

¹³ Reichard, 1818; Szász, 2013.

Mi számított a korban friss információnak?

Ez az információ jellegétől is függött; de mielőtt az információkat értékelnénk, előre kell bocsátanunk két megállapítást. Elsőként azt kell egyértelművé tennünk, hogy a vizsgált korszak az 1848-as évet, vagyis a népek tavaszát közvetlenül megelőző szűk két évtized, amikor az ipari forradalom már Franciaországban (illetve általában az európai kontinens nyugati felén) kiteljesedőben van, ám a hatalmi (és részben társadalmi) konstellációt a Szent Szövetség által kialakított és konzervált keretek igyekeznek a mozdulatlanságig merevíteni. Vagyis Európában – legalábbis elviekben – nem történik semmi. Másodsorban figyelembe kell vennünk, hogy az információ frissességét (érvényességét) alapvetően meghatározza dezavualásának időpontja, vagyis – számunkra kissé perverz logikával – az információ nem addig friss, amíg újabb esemény (fejlemény) nem történik, hanem addig, amíg új, az előzőt módosító, felváltó („lecserélő”) vagy felülíró információ nem érkezik.

Amennyiben ez utóbbi szempontból nézzük az útleírások által Magyarországról közvetített információ(k) történetét, azt látjuk, hogy a 18. században mindössze egyetlen olyan, Magyarországhoz legalább részben kapcsolódó útleírást – Salaberry gróf „emigrációs leveleit” – találunk, amely az utazás megtörténtét követően legkésőbb tíz éven belül megjelent nyomtatásban Franciaországban.¹⁴ Ennek alapján a Magyarországgal kapcsolatos – útleírás által közvetített – információ minimális „elévülési” (elavulási) ideje tíz év volt, ami még a kor – mai szemmel nézve nem túl gyorsan változó – hazai viszonyait nézve is kissé túlzónak tűnik. (Mindenestre a rendelkezésre álló forrásanyag alapján ez állapítható meg.) Ehhez képest a 19. század harmadik évtizedétől kezdődően ugrásszerű változásnak lehetünk tanúi: a „várakozási idő” az 1820–1830-as években három évre, az 1840-es években egy évre csökken, miközben az utazások száma növekszik, mintegy „utazási lázt” előidézve.

Hogyan vált Magyarország utazási desztinációvá?

Ahogy azt tanulmányunk bevezetőjében is jeleztük, a 19. század első felében, a napóleoni háborúk után sajátos „utazási láz” lett úrrá Franciaországon, s az utazási motivációk és a célországok körének bővülésével is járó jelenség kedvezően hatott Magyarországra „képbe kerülésére”. Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy az ország kies tájai vagy ezeréves kultúrája csábította a Kárpát-medencébe az utazókat. Az utazások történetét áttekintve megállapítható, hogy igen kevesen voltak azok, akik kifejezetten és/vagy kizárólag Magyarországra készültek. A döntő többség keleti (egyres esetekben a mai Ukrajna területére, vagy akár a Közel-Keletre is elvezető) vagy közép-európai – a szláv népek iránti szimpátia által motivált – utazásának résztereként, vagyis egyfajta tranzitországgként érintette és kezelte Magyarországot, és az is előfordult, hogy pusztán időjárási tényezők vagy közlekedési nehézségek szo-

¹⁴ Salaberry, 1799; Hanus–Toulouze, 2002. 59–76.

rították rá az utazót a „magyar útvonal” választására. E motivációkat általában az útleírások bevezető részében ki is fejtik a szerzők, s e tanulmányban mi is kitérünk rájuk. Mindez együtt eredményezte azt, hogy a Magyar Királyság – kissé egzotikus, társadalmilag és gazdaságilag elmaradott országgént – felkerült az európai utazók térképére, és egészen a reformkor végéig ott is maradt. Noha itt és most nem célunk az utazások statisztikai jellegű enumerációja (ezt megtettük korábbi publikációinkban), az e téren végzett kutatásaink eredményeként megállapíthattuk, hogy az 1822–1846 közötti mintegy két és fél évtized során több francia nyelvű útleírás jelent meg Magyarországról, mint a 18. században összesen.¹⁵

Kik jönnek, és kiket tekinthetünk jelentős utazónak?

Továbbra sem célunk részletes statisztika közlése, azonban annyit egyértelműen kijelenthetünk, hogy a 19. század első felében megfigyelhető Magyarország iránti utazói-útleírói érdeklődés első dokumentált képviselője François-Sulpice Beudant földrajztudós, aki 1818-ban, a Bourbon-restauráció kezdetén (három évvel a waterlooi csata után) érkezett Magyarországra a Kárpát-medence földtani sajátosságainak és ásványkincseinek tanulmányozása céljából. Az eredetileg teljes mértékben tudományos érdeklődése által motivált utazás végeztével úgy döntött, hogy föld- és ásványtani értekezését egy történeti és országismertető leírással is kiegészíti.¹⁶ Magyarországra vonatkozó választásának indokait a korban megszokott dedikációban – vagyis még a könyv legelején – tárja elénk. Ennek különös jelentőséget ad, hogy Beudant vállalkozásának fő támogatója – vagyis a dedikáció címzettje – maga a francia uralkodó, XVIII. Lajos (1814–1824):

„Felséges Uram!

Az a különleges támogatás, melyet Felséged a tudományoknak nyújt, megteremtette számomra annak lehetőségét, hogy az Ön által alapított intézményben [a királyi ásványtárban] a természettudományok egyik legelhanyagoltabb részének szentelhessem magam, ezzel is gyorsítva annak fejlődését. Felséged nagylelkűségének köszönhetően ellátogathattam Magyarországra, ebbe a mindmáig oly kevésbé ismert, ám mindenben való bővelkedése, illetve az Újvilág több részével mutatkozó hasonlósága miatt oly figyelemre méltó királyságba.”¹⁷

Beudant négy kötetből álló, jelentős térképanyagot is tartalmazó, a magyar kutatás figyelmét már a 19. században felkeltő és máig tanulmányozott munkája 1822-es kiadását követően válik gyakoribbá a francia utazók megjelenése Magyarországon, illetve ezután válik mind sűrűbbé az országgal foglalkozó munkák publikálása is. Ismert, illusztris személyek is eljutnak Magyarországra, és az utazás élményéből táplálkozó szövegek száma 1837-től, Marmont marsall útleírásának megjelenésé-

¹⁵ Szász, 2016. 60–69.

¹⁶ Beudant, 1822. III.

¹⁷ Uo. I–II.

től¹⁸ oly mértékben megnő, hogy a kutató szelektálásra kényszerül. A korabeli társadalmi (el)ismertsége miatt kiválasztott négy utazó (Marmont mellett Demidov [Démidoff] gróf, Édouard Thouvenel és Xavier Marmier) útleírásának Magyarországgal kapcsolatos része terjedelme és kimunkáltsága révén is figyelemre méltó; közülük Xavier Marmier adta közre az 1848 előtti Magyarországot utolsóként bemutató, könyv formában még a népek tavasza előtt megjelent útleírást.¹⁹

Mi motiválta Magyarország iránti érdeklődésüket? Miként azt fentebb jeleztük, utazásuk során Magyarország mellett több országot is érintettek, vagyis hazánk „útba esett”, esetleg valamilyen módon szervesen illeszkedett az utazás terébe.

A Magyarországon két ízben, 1831-ben és 1834-ben járt Marmont marsall útjának végcélja a Közel-Kelet, így a Magyar Királyság az akkor már bécsi emigrációban élő Bourbon-párti arisztokrata számára akár pusztán tranzitország is lehetne. Az útleírás előszavában azonban az idős hadfi más indokot is felhoz: egyrészt szeretné látni ezt az ígéretes jövő előtt álló és természeti kincsekben bővelkedő országot (eme érv Beudant óta szinte állandósult), másrészt meg akarja látogatni az itteni híres császári ménésbirtokokat. Mindezt megelőzi egy általánosabb, az útra kelés miéttjét is megmagyarázó, a Jaucourt lovag által még a 18. században az utazással és útleírással kapcsolatban megfogalmazottakkal sajátosan polemizáló, az utazás és a megfigyelés hasznáról is folytatott elmélkedés. Ebből megtudhatjuk, hogy a Bourbon-restauráció odaadó híve az 1830. júliusi párizsi forradalom után – kis kitérővel – Bécsig menekült, és az utazgatást elsősorban hasznos időtöltésnek, illetve a személyes múlttra való emlékezés eszközének tekinti:

„Négy évvel ezelőtt egy politikai földindulás²⁰ hirtelen hazámon kívül vetett. Bár én nem szakítottam el az engem hozzá fűző szálakat, mégis idegen lettem számára. Bécsben kedvesen fogadtak, s életem nyugodtan és egyforma mederben folyt, amikor a múltban véghezvitt tetteim emléke és maradék erőm fellángolása arra készítetett, hogy létemnek új értelmet adjak, bővítsen ismereteimet, s kielégítem a bennem a láthatóan új útra lépett emberi társadalom folytonos átalakulása által keltett kíváncsiságot. Távollról oly nehéz megítélni a dolgokat, s az útleírások olyanira eltorzítják a valóságot, hogy annak, aki meg akarja ismerni az igazságot, oda kell mennie a helyszínre, és ott tanulmányozni azt, miközben a lehető legteljesebb mértékben levetkőzi minden olyan foglalatosságát és előítéletét, amely rossz irányban befolyásolhatná véleményét. Túl sokszor voltam már tanúja mások tévedéseinek ahhoz, hogy egy kicsit ne tartsak azoktól, melyeket én is elkövethetek. Ezért is gyűjtöttem és kezeltem bizonyos tartózkodással az általam itt közreadott megfigyeléseket. (...) Utazásom igazi célja Dél-Oroszország, majd Konstantinápoly, Szíria, Palesztina és Egyiptom meglátogatása volt. Ahhoz, hogy Odesszába

18 Marmont, 1837.

19 Démidoff, 1840; Thouvenel, 1840; Marmier, 1846.

20 Utalás az 1830. júliusi párizsi forradalomra. Marmont marsall X. Károly (1824–1830) uralkodásának végén a párizsi helyőrség parancsnoka volt, s neki kellett volna levernien a tömegmegmozdulást. A Napóleonnal szembeni magatartása – a bonapartisták által árulásnak tekintett 1814. évi átállása – miatt egyébként is népszerűtlen marsall, akinek Napóleon által adományozott címéből (Ragusa hercege) a kor megalkotta a „raguser” (elárulni) igét is, a Bourbon-párti erők veresége után végleg elhagyta Franciaországot. Marmont 1830-ban játszott szerepéről és megítéléséről lásd: Bertier de Sauvigny, 1970. 71–149.

eljuthassak, két útvonal között választhattam. Az egyik Galicián, a másik Magyarországon és Erdélyen keresztül vezet. A két utóbbi ország [pays] sokkal érdekesebbnek ígérkezett, hiszen ígéretes jövő előtt állnak, természeti kincsekben igen gazdagok, s arra hivatottak, hogy az osztrák dinasztia hatalmának fő támaszaivá váljanak. Ezért ezt az útvonalat választottam, s gyors haladásom ellenére igen sok figyelemre méltó dolgot láttam, s elegendő tény gyűjtöttem egybe ahhoz, hogy azokat it közreadhassam.”²¹

Néhány oldallal később a marsall megosztja az olvasóval a döntés másodlagos (vagy éppen igazi) okát is: „Látni kívántam Magyarország legnagyobb ménesbirtokait, és meg akartam ismerni az Ausztriában alkalmazott szaporítási és nemesítési rendszert.”²²

A Marmont marsall útleírásának kiadási évében (1837) útnak induló, a benne leírtakat is kommentáló Demidov gróf orosz arisztokrata család Párizsban letelepedett sarja. Az általa több változatban is kiadott útleírás korpuszunkba egyrészt a kiindulópont (Párizs), másrészt a szövegkiadások nyelve miatt került; a gróf ugyanis francia nyelven jelentette meg valamennyi verziót (és a megjelenés helye is Párizs volt). Demidov hivatalosan az orosz cár megbízásából – de saját költségén – szerelt fel egy Kelet-Európa egyes részeinek feltérképezésére induló, francia tudósokból és művészekből álló expedíciót. Az már szinte csak a kutatás véletlenének köszönhető, hogy az utazásról előkerült egy másik – csak kéziratban fennmaradt – leírás is, amely teljesen más megvilágításba helyezi mind az expedíció célját, mind az út történéseit. A Fanny de La Rochefoucauld által jegyzett szöveg alapján egy szerelmespár titkolt utazásáról volt szó, melynek során a gróf és kedvese (egyéb-ként férjezett asszony) a „hivatalos” narratívában is tetten érhető módon időnként különvált az expedíció tagjaitól, amíg az idill Bukarestben a szakítás és Fanny hazatérése miatt véget nem ért.²³ A Magyarországon történő áthaladás – és így a terület részterré válása – indoklásául Demidov egyértelműen külső (elsősorban az időjárással és az útviszonyokkal összefüggő) tényezőket nevez meg, s külön hangsúlyozza, hogy erre a döntésre nem Párizsban, hanem az expedíció Bécsbe (azaz a magyar határ közelébe) érkezését követően került sor:

„Bécsbe érkezésünket megelőzően még nem hoztam döntést az általunk követendő [további] útirányt illetően. Innentől kezdve általában kevéssé ismert tájakon haladunk át, s az ezekről végzett megfigyelés eredménye mindenképpen az újdonság erejével hat majd. Odesszába való eljutásunk megvalósításához két útvonal között választhattam. Az első a Dunán Bécstől Galacig [Galatz; Galați, Románia], majd a Fekete-tengerig vezető hajóút, a másik pedig a szárazföldi, melyet követve először északnak fordulunk, majd Oroszországba Lembergen [Lviv, Ukrajna] és Brodyn vagy Csernovicon (Tchernowitz, Csernyivci, Ukrajna) keresztül jutunk be. Miután Bécsben óvatosságra intő tanácsokat kaptam, az első mellett döntöttem. Hitelt érdemlő értesülések alapján tartottam mindazon akadályoktól, melyek az Osztrák Császárság határán vártak ránk. Dél-Oroszországban ugyanis,

21 Marmont, 1837. 1–4.

22 Uo. 8.

23 Bardy, 1998.

ha több napig esik az eső, az utak használhatatlanná válnak, még egy keréknyom sem marad, s a sztyeppe végtelen, minden nyomot eltörölő sártengert alkot. Jaj annak az európai kocsinak, amelyik e dágványba merészkedik! Hiszen még a helyiek könnyű szekerei is éppenhogy átevickélnek rajta. Ráadásul a mi karavánunk mintegy tizenhét főt számlált, ami az expedíció eszközeit szállító málhás szekérrel együtt legalább öt kocsit jelent. Mindezek vontatásához legalább harminc-negyven lóra lett volna szükség. Szinte lehetetlennek tűnt, hogy egy ekkora konvoj azokon az utakon több napon keresztül a kívánt ütemben haladjon. Mindezen okok miatt a Bécestől Galacig a Dunán lefelé közlekedő gőzhajó minden szempontból előnyösebbnek tűnt, és egyhangúlag a dunai út mellett döntöttünk. Ez az útvonal nem csupán könnyebbnek tűnt, hanem nagy előnyökkel is kecsegtetett: mentesültünk az elkerülhetetlen szétválás kellemetlen következményeitől, s az általunk választott, az olvasásnak és mindennemű munkálkodásnak kedvező közlekedési eszköz azt is lehetővé tette, hogy együtt végezzük el az út során esedékes megfigyeléseket. Érdeemes ehhez még azt is hozzátenni, hogy a gőzhajózás által csak nemrégiben meghódított dunai vízi út önmagában is érdekesnek ígérkezett.”²⁴

Az egy évvel Demidov után a Kárpát-medencébe érkező Edouard Thouvenel, III. Napóleon későbbi külügyminisztere útleírása a Magyarországot bemutató fejezettel kezdődik, vagyis – elődeitől eltérően – nem értekezik arról, miért választotta a „magyar utat”. A mű egészének ismeretében, illetve az utitársához, Duverger-hez címzett ajánlás alapján ugyanakkor megállapítható, hogy az akkor mindössze húszéves fiatalember célja a francia és a külföldi (esetünkben a közép- és délkelet-európai) szokások és politikai intézményrendszerek egybevetése volt,²⁵ vagyis tanulmányútra érkezett a Kárpát-medencébe. Ezzel viszont teljes mértékben illeszkedik a Jaucourt lovag által megfogalmazott definícióhoz: az utazás célja a korábban szerzett ismeretek korrigálása, illetve kiegészítése. Miután Európa ezen részéről – a már korábban tárgyalt fellendülés ellenére – viszonylag szűkös ismeretanyag állt rendelkezésre Franciaországban, Magyarország és a régió tekintetében az utazás (és az útleírás) még a 19. század közepéhez közeledve is betölthette a csaknem száz évvel korábban meghatározott feladatát.

Az 1848 előtti könyv alakban megjelent, Magyarországgal (is) foglalkozó útleírások közül az utolsó Xavier Marmier 1846-ban kiadott műve, melynek első kötete tárgyalja az út magyarországi szakaszának eseményeit, illetve az ország jellegzetességeit. A hivatásos irodalmár, aki ekkorra már útleírásokat is jegyzett, 1845-ben haladt át Magyarországon; úti célja a Közel-Kelet volt. Útjának indíttatásáról csak annyit szól, hogy miután korábban látta Észak-Európa legtávolabbi partjait azok komor és szigorú fennkölségében, ezúttal napfényre, a tenger vizében tükröződő paloták látványára vágyott.²⁶ Noha előszavában ő sem indokolja már külön, miért választja a magyar utat, esetében nem csupán vélelmezhető, hanem igazolható is, hogy Magyarország a korábbi útleírások ismeretében, a Délkelet-Európába (jelesül Konstantinápolyba) való eljutást megkönnyítő rendszeres hajójáratok miatt vált az uta-

24 Démidoff, 1840. 41–43.

25 Thouvenel, 1840.

26 Marmier, 1846. V–VI.

zás részterévé. Mindamellettt ő az egyetlen a tárgyalt utazók közül, aki szinte bocsánatot kér az olvasótól, amiért Közép-Európa esetében nem csupán az út eseményeit rögzíti, hanem kitér a politikai eseményekre, jellegzetességekre is:

„Utam során – akaratomon kívül – többször kerültem olyan területre, amely ma túl fontos helyet foglal el ahhoz, hogy ne beszéljünk róla. Az egyes városok vagy festői tájak által ihletett édes merengést többször is megzavarták politikai természetű gondolatok. Csak a szándékosan szemet hunyó ember nem vehette észre, milyen tehetetlen és gyenge állapotba került Ausztria a szélsőséig merevített be rendezkedése miatt; mekkora felfordulást okozott a nemzeti múltját dicsőítő és függetlenségre áhító Magyarország a reformok igénye; s milyen új veszély fenyegeti az újjászületés reményétől éltetett dunai fejedelemségeket.”²⁷

Miről és hogyan ír az utazó?

Amennyiben elvonatkoztatunk az utazás konkrét élményétől, és az országleírás tematikai alapú vizsgálatát választjuk, első feladatunk a *kutató* és a *szerző* tematikáinak elkülönítése.

Kutatói szempontból az útleírások két nagy tématerületet érintenek. Az első a földrajzi környezet (tájak és a bejárásukhoz szükséges közlekedési eszközök), vagyis az utazás fizikai tere alkotja. A második – amit akár a „magyar emberek, magyar társadalom” elnevezéssel is illethetnénk – maga a társadalmi tér. Ez utóbbin belül tizenhárom rész- vagy altéma azonosítható: Magyarország és lakosai; a magyar nemesség és a nemesi kiváltságok; a papság és az egyházak; a polgárság; a parasztság; az etnikai csoportok; a zsidók; a női és férfiszerepek; a magyar társadalom bajainak eredete; a magyar reformok; a magyar nemzet jövője; tanácsok és terápiák; jelentős személyiségek („nagy magyarok”).²⁸

Amennyiben a *szerzői* tematizálást vizsgáljuk, az összehasonlító elemzés azt mutatja, hogy vannak állandósult, néha szövegszinten is kifejezetten redundanciára hajazó témák. Ezeket láthatóan az utazó tartja fontosnak, és mind a négy elemzett útleírásban megközelítőleg azonos súllyal szerepelnek. Négy ilyen motívumot sikerült azonosítani. Az első az épülőben lévő esztergomi bazilika; a második a koronázási szertartás; a harmadik az adóügy; a negyedik pedig a magyar történelem.²⁹ Az első kettő sajátos ellentmondásban van egymással: míg Esztergomot valamennyi utazó érintette (vagyis „látott dologról” és a hozzá kapcsolódó reflexiókról ír), addig egyikük sem volt jelen magyar királyi koronázási szertartáson, vagyis ebben az esetben másoktól (át)vett információk alapján, mintegy „kötelező” jelleggel írnak olyan, nyugati nézőpontból tekintve szinte atavisztikus eseményről, amely csak még jobban kihangsúlyozza Magyarország szinte egzotikumértékű elmaradottságát.

27 Uo. VI–VII.

28 Szász, 2016. 89–175.

29 Uo. 179–192.

Miért is fontos mindezt éppen itt megemlítenünk? A magyarázat rendkívül egyszerű: ne feledjük, hogy a korabeli francia olvasó (elit) ezekből a szövegekből „tanulta” Magyarországot! Ebből fakadóan megkerülhetetlen annak vizsgálata, hogy milyen információs csatornák álltak az utazó rendelkezésére.

Hogyan és honnan szerzi be információit a Magyarországon utazó francia?

Alapvetően három információszerzési eljárást különíthetünk el. Közülük az első a 18. században Denis Diderot által is szorgalmazott olvasás (könyvek, elsősorban az utazás színteréül szolgáló országban korábban járt utazók leírásainak tanulmányozása), az utazást megelőző időszakban, illetve a hazatérés után is.³⁰ Másodikként a szintén másodkézből származó „hallott” vagy közkeletű információk (néha tévhit, előítéletek, rögzült vélekedések) szerepelnek. A harmadik, az igazán „autentikus” módszer a közvetlen információ- vagy tapasztalatszerzés. Ezt a szintén Diderot által javasolt eljárást alapvetően kétféleképpen lehet megvalósítani: egyrészt a további kategóriákra (eddig eredményeink alapján legalább ötre) bontható személyes találkozókkal/találkozásokkal;³¹ másrészt adott helyek (így például országgyűlési üléstermek, jelentős, netán sorsfordító történelmi események színterének, mint a mohácsi csatamező) megtekintésével, bejárásával, s így a szemtanúi pozíció felvételével.³² Ennek eredményeként születik meg az olvasó és a kutató számára is leghitelesebb információhalmaz. Ezt erősíti az egyes szám (első személy: „láttam”; harmadik személy: „kérdésekre válaszolva azt mondta, hogy”) használata is. Az információ utazóhoz – vagyis konkrét személyhez – kötése sajátos függőségi viszonyt alakít ki az olvasó és az útleíró között: az olvasó mintegy „hálás lehet” az útleírónak, hogy az beszerezte neki az információt.

Az útleírói dominancia kialakításával-kialakulásával azonban együtt jár az a veszély, hogy a – legalábbis az olvasás idejére – monopolhelyzetbe kerülő utazó csúsztatásra, dezinformálásra, esetleg saját véleményének sugalmazására használja fel a szöveget. Ezt a kora újkori útleírást a 15. század vége óta kísérő jelenséget (Diderot és a 18. század többi elméleti írója éppen ez ellen szólalt fel!) a Magyarországgal kapcsolatos szövegek némelyikében is tetten érhetjük. Illusztráló példánk közül az első Marmont marsallnak 1831-ben a budai lóversenyen tett látogatásához kapcsolódik. A szöveg alapján a szemtanú (ellen)érdekelt féllé válik, s mindent elkövet, hogy a francia olvasó számára értelmetlen és hiábavaló próbálkozásnak tűnjön fel Széchenyi István kezdeményezése:

„Buda környékén megtekinttem a lóversenyt, amit egy külön erre a célra épített – a Bécs mellett találhatónál sebb – pályán rendeztek. Egy szép, kellően

30 Diderot, 2013. 100.

31 Szász, 2020. 57.

32 Szász, 2023.

tágas, félkörívben kialakított fedett tribünön bútorozott és jól felszerelt páholyokat építettek, s a környékbeli szépasszonyok mind itt gyűlnek össze. Csakúgy, mint Bécsben, Pesten is divattá vált a lóverseny megtekintése, jóllehet ezen intézmény semmiféle támogatást sem érdemel; csupán egy angol szokás szolgai utánzása, ami semmilyen hasznot sem hajt. Vitathatatlan, hogy üdvös dolog a lovakkal való törődés terjesztése, a fajtanemesítési eljárások megismertetése, és azok lelkesítése, akik lovak nevelésével foglalkoznak. De milyen különleges és azonnali előnyvel járnak a lóversenyek? Mitől lesz érdemdús az a ló, amely több mérföldes vágta után néhány másodperccel a többi előtt ér célba? Az eredmény inkább annak tehetségét dicséri, s nem a ló kiválóságát. Ezek az úgynevezett versenylovak használhatók-e valamire? Hadászati, mezőgazdasági, szállítmányozási célokra alkalmas, vagy éppen az eke elé fogható, esetleg díszfogatba való lovak kellenének; az, hogy a ló egy kicsit gyorsabb vagy lassabb, teljesen érdektelen ezeken a területeken. Ahelyett, hogy holmi ideális szinthez mérickskélük a teljesítményt, a különféle díjakat, pénzjutalmakat és támogatást a köz- és magánhasználat érdekeihez kellene igazítani.

Érthető, hogy Angliában, ahol minden alapfeltétel adott, ahol mindenféle fajtájú és képességű ló kellő számban található, már kidolgozták a versengés pénzdíjas módjait, ami egyébként is megfelel az angolok játékszenvedélyének, a fogadások kötésére és az esélyek latolgatására való hajlamának. De mi haszna van ennek Németországban, Franciaországban, vagy éppen Magyarországon, ahol maga a szokás is ismeretlen, s a feltételek is hiányoznak? Ez mindössze indokolatlan utánzás, divatörület, aminek semmi köze sem a józan megfontoláshoz, sem a hasznelvőséghez.³³

Marmont álláspontja, amit egyrészt császárhűségével, másrészt a császári ménesbirtokok iránti szimpátiájával magyarázhatunk, az útleírás megjelenését követően szinte azonnal reagálásra készítette Széchenyit, aki a *Néhány szó a lóverseny körül* című munkáját naplójában *marmontiadaként* aposztrofálta.³⁴

A csúsztatás, vagyis az útleírói pozícióval való visszaélés egy másik példáját az Edouard Thouvenel által a pesti vásáron megjelent magyar parasztról készített leírás adja:

„Ők még megtartották a nemzeti viseletet. Azt nem mondanám, hogy eredeti tisztaságában, mert ezt nem állíthatnánk komolyan, hanem inkább annak primitív barbárságában és mocskosságában. Látván őket, amint szalmán hálnak alacsony lovaik és könnyű kordéik közepette, az ember akár azt is hihetné, hogy vademberek hordájába tévedt. Egy évezred szállt el e nép feje felett anélkül, hogy jellemén bármit változtatott volna. A mai magyar az egykori barbárok méltó leszármazottja, s éppolyan kemény vonású, ám kifejezéssel teli az arca. Izmai erősek, és alig érzi a fájdalmat. Miként őseinek, a mai magyarnak is hosszú és zsíros a haja, és minden öltözéke egy szintén zsírtól fénylő bőrzeke (ami egyúttal az ing szerepét is betölti), széles szárú nadrág és csaknem százéves birkabőr. E különálló faj jelenléte egy civilizált város közepén, a 19. században is élő 4. századi hagyomány olyan látványt nyújt, amivel a szem és az ész is csak nehezen birkózik meg.³⁵

33 Marmont, 1837. 41–42.

34 Széchenyi, 1978. 878.

35 Thouvenel, 1840. 38–39.

A célszág „haszna”

Az utazás révén az útleíró által bemutatott ország elitje szintén információs előnyhöz jut, mivel a szövegek egyfajta országimázszt építenek. Az útleírás révén közvetített képről értesülő közéleti szereplők egyes elemeket vagy éppen azok elemzését hasznosíthatják saját politikai tevékenységükben, pozitív vagy negatív felhanggal reflektálhatnak rá. A már idézett Széchenyi István így tesz Edouard Thouvenel esetében is. Az elsőként a *Revue des Deux Mondes* folyóiratban megjelent útleírást a folyóirat Károlyi György gróftól kölcsönkapott példányában elolvasó magyar reformer naplójában sommásan úgy fogalmaz, hogy Thouvenel „sok ostobaságot összehord”.³⁶

Összegzés

A forrásanyag és az információközvetítési eljárások elemzése alapján megállapítható, hogy az 1830–1840-es évek Franciaországában az útleírás a külföldi országokról megjelenő értesülések egyik legfontosabb forrása volt, mivel a közvetlen tapasztalás eredményét – legalábbis elméleti szinten – a teljes francia olvasóközönség elé tárhatta. Az utazások számának korabeli növekedése, az útleírások Magyarországra vonatkozó részének területi bővülése, tematikai gazdagodása mellett a szövegek viszonylag gyors – az utazás lezárását követő egy-három éven belüli – megjelenése egyértelműen jelezte, hogy Magyarország – a kor diverzifikációs folyamatait „kihasználva” – az érdeklődés homlokterébe került. Mindamelllett az utazók – szövegszinten is explicitált – motivációinak tanulmányozása nem vezet egyértelmű következtetésekhez. Jóllehet a művek bevezető részei tartalmaznak közvetlen vagy közvetett argumentumokat, azok nem minden esetben kapcsolhatók az ország által kiváltott érdeklődéshez. Erre utal az is, hogy Magyarország minden esetben az utazás egyik résztere csupán. A közelebről vizsgált időszakban, vagyis az 1837–1847 közötti tíz évben ugyanakkor az utazó önpercepciója és az általa végzett tevékenységre való reflektálása jelentősen átalakul. Míg Marmont marsall 1837-ben megjelent munkájának bevallott motivációja még erősen kötődik az *Enciklopédia* által is képviselt utazásfogalomhoz (és egyes jegyek Thouvenelnél is jelen vannak), egy évtizeddel később Xavier Marmier már szinte az olvasó elnézését kéri, amiért tájleírás és „édes merengés” mellett-helyett a korabeli társadalmi-politikai valóságról is képet ad. Mindez nem feltétlenül jelenti azt, hogy az útleírás nem tölt be információközvetítő és ismeretbővítő szerepet; inkább arról van szó, hogy már nem csak ezt – vagy elsősorban nem ezt – várják el tőle.

Vizsgálódásunk alapján árnyalni szükséges az információs előny kedvezményezettjeiről kialakult képet is. Jóllehet az elméletileg a szélesebb olvasóközönség (ám a kor kiadói stratégiái miatt inkább csak az elit) számára készült útleírások nyilvánosságához kétség sem férhet, a bennük átadott információ a francia (vagy fran-

36 Széchenyi, 1978. 882.

ciával) olvasó mellett még legalább két csoportot előnyben részesít. Az első mindenképpen magukból az utazókból áll, akik megkerülhetetlenségük révén az információ elsődleges szállítóivá vagy éppen „csepegtetőivé” válnak (de adott esetben „fake news” vagy személyes álláspont közvetítésével dezinformálhatnak is). A második, csak párhuzamos korpusz vizsgálatával felderíthető kör az ábrázolt ország elitje, amelynek tagjai a sajtóból, illetve közvetlenül a megjelent művekből tájékozódva értesülhetnek az útleíró által közvetített képről, annak elemeit vagy elemzését hasznosíthatják saját politikai tevékenységükben, illetve reflektálhatnak rá.

Az útleírásban közölt információk kezelésével kapcsolatban ugyanakkor több kérdés is felmerül; ezek egyúttal megannyi kutatási lehetőséget is jelentenek. Az információs előnyszerzés témájához egyértelműen kapcsolódik a „kinek van haszna belőle?” kérdés, illetve a manipulációs eljárások vizsgálata. Ebből a szempontból elemezni kell az utazó által elszenvedett, illetve megvalósított manipulációt, valamint az útleírói szöveg esetleges tendenciózus felhasználását is. Így például az említett szöveghelyek arra utalnak, hogy a bécsi udvar igenis képes volt dezinformációs stratégiát kialakítani egyes útleírásokra támaszkodva, illetve defenzívába tudta szorítani a magyarországi reformok pártolóit. Noha közismert tényekről van szó, a konkrét (dez)információs eljárások, illetve az útleírások ebben játszott szerepe még mindig nem kellően feltárt.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelye

CADN

Centre d'Archives Diplomatiques de Nantes

2. Kiadott források és szakirodalom

Bardy

1998 Bardy, Gilles: De Paris à Odessa à travers les pays roumains. Un journal de voyage inédit de 1837. In: *Voyager au XIXe et XXe siècles. Actes du colloque organisé par l'Equipe d'Accueil Etudes Romanes (1-3 décembre 1994), ouvrage collectif*. Aix-en-Provence, 1998. 321-340.

Bertier de Sauvigny

1970 Bertier de Sauvigny, Guillaume: *La Révolution de 1830 en France*. Paris, 1970.

Beudant

1822 Beudant, François-Sulpice: *Voyage minéralogique et géologique en Hongrie pendant l'année 1818*. T. I. Paris, 1822.

Birkás

1948 Birkás Géza: *Francia utazók Magyarországon (Voyageurs français en Hongrie)*. Szeged, 1948.

Démidoff

1840 Démidoff, Anatole de: *Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie exécuté en 1837*. Paris, 1840.

Démier

2023 Démier, Francis: *Le coup d'État du 2 décembre 1851*. Paris, 2023.

Diderot

2013 Diderot, Denis: Hollandiai utazás – előljáró beszéd. Ford. Szász Géza. In: *Denis Diderot. Esztétika, politika, filozófia*. Szerk.: Kovács Eszter – Penke Olga – Szász Géza. Bp., 2013. 99–103.

Feyel

1977 Feyel, Gilles: Les correspondances de presse parisiennes des journaux départementaux (1828–1856). In: *Documents pour l'histoire de la presse nationale aux XIXe et XXe siècles*. Dir. Pierre Albert – Gilles Feyel – Jean-François Picard. Paris, é. n. [1977.] 87–339.

Gerbod

1997 Gerbod, Paul: Parisiens et Parisiennes hors de France au milieu du XIXe siècle (1846–1860). In: *Revue Historique*, 298. (1997) 604. sz. 287–295.

Hanus–Toulouze

2002 Hanus, Erzsébet – Toulouze, Henri: *Bibliographie de la Hongrie en langue française*. Bp.–Paris–Szeged, 2002.

Horel

2004 Horel, Catherine: *De l'exotisme à la modernité. Un siècle de voyage français en Hongrie (1818–1910)*. Bp., 2004.

Jaucourt

1765 Jaucourt, chevalier de: Voyage. In: *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. T. 17. Neuchâtel, 1765. [reprint: New York, 1969.] 477.

Z. Karvalics

2012 Z. Karvalics László: Három nap Cornwall felett. In: *Aetas*, 27. (2012) 4. sz. 263–267.

Kont

1913 Kont, Ignace: *Bibliographie française de la Hongrie (1521–1910), avec inventaire sommaire des documents manuscrits*. Paris, 1913.

Köpeczi

1996 Köpeczi, Béla: Les voyageurs français en Hongrie à l'Ere des Réformes. In: *L'image de la Hongrie en France 2: Guides et récits de voyage*. Dir. Jean Rohr – Árpád Vígh. Paris, 1996. 27–36.

Kövér

1993 Kövér, Lajos: La Hongrie de l'ère des réformes dans les relations de voyage françaises contemporaines. In: *Mediterrán Tanulmányok – Études sur la région méditerranéenne*, 5. (1993) 157–164.

Marmier

1846 Marmier, Xavier: *Du Rhin au Nil. Tyrol, Hongrie, provinces danubiennes, Syrie, Palestine, Égypte. Souvenirs de voyages par X. Marmier*. T. 1. Paris, é. n. [1846.]

Marmont

1837 Marmont, Auguste Frédéric Louis Viesse de: *Voyage du maréchal duc de Raguse en Hongrie, en Transylvanie, dans la Russie méridionale, en Crimée, et sur les bords de la mer d'Azoff, à Constantinople, dans quelques parties de l'Asie-Mineure, en Syrie, en Palestine et en Égypte*. T. 1. Paris, 1837.

Reichard

1818 Reichard, Heinrich August Ottokar: *Guide des voyageurs en Europe*. T. 4. Paris, 1818.

Salaberry

1799 Salaberry, comte de: *Voyage à Constantinople, en Italie et aux Iles de l'Archipel par l'Allemagne et la Hongrie*. Paris, An VII [1799].

Szász

2013 Szász Géza: Országkép a 18–19. századi útikalauzokban. In: *Aetas*, 28. (2013) 3. sz. 44–59.

2016 Szász Géza: „Ki fog itt segíteni?” A reformkori Magyarország képe a francia útleírásokban. Szeged, 2016.

2019 Szász Géza: Országimázs vagy pihentető olvasmány? Adalékok a 18–19. századi útleírás történeti forrásként való értelmezéséhez. In: „*Uralkodjék köztünk ész, érdem, igazság.*” Köszöntő tanulmánykötet Kövér Lajos 65. születésnapjára. Szerk. Ferwagner Péter Ákos. Szeged, 2019. 129–137.

2020 Szász, Géza: La pratique de l'interculturel au quotidien. Le rôle des rencontres personnelles dans les récits de voyage. In: *Verbum. Analecta Neolatina*, 21. (2020) 1–2. sz. 55–67.

2023 Szász, Géza: Un lieu du politique entre féodalité et modernité. La diète hongroise avant 1848 représentée par les voyageurs français. In: *Histoire et politique*, 49. (2023) 13–25. DOI: <https://doi.org/10.4000/histoirepolitique.10790>.

Széchenyi

1978 Széchenyi István: *Napló*. Bp., 1978.

Thouvenel

1840 Thouvenel, Edouard M.: *La Hongrie et la Valachie. Souvenirs de voyage et notices historiques*. Paris, 1840.

Tóth

2000 Tóth, Ferenc: Le duc de Raguse à Szombathely. In: Tóth Ferenc: *Le département de Vas et la France dans l'histoire. Vasiak és franciák a történelemben*. Szombathely, 2000. 67–73.

GÉZA SZÁSZ

EXPLORING FEVER, THIRST FOR INFORMATION, TRANSMISSION OF KNOWLEDGE FRENCH TRAVELERS IN HUNGARY DURING THE REFORM ERA

Hungary, which became a frequent destination for French travelers from the 1820s, was favored by the “explorer fever” of the first half of the 19th century. This phenomenon, also perceptible in the bibliographies, is the result either of a real interest or of the choice of the central European route. The examination of the travel accounts of Marshal Marmont, Anatole de Démidoff, Édouard Thouvenel and Xavier Marmier suggests that, apart from the “general public”, travelers (essential informants or disinformants) become the beneficiaries of the information that their texts contain – just like the elite of the visited country who, informed about the image conveyed by the traveler through the press or by reading the travelogue, can use it to their advantage or react to it.

CONTENTS

Travels, Travellers and Travelogues: under Information History Magnifying Glass (László Z. Karvalics – Bernadett Szabó-Gajmer)	175
---	-----

Studies

Tamás Kristóf Árvai: Information Gain or Loss? The Interpretation Families of Sargon's II of Assyria Urartian Campaign (714 BC)	185
Szabolcs Felföldi: An Excavation on the 15 th Century Silk Road? Giosafat Barbaro's Adventure in Tana	215
Anita Sulyok: On the Road, by the Road: The Information Yield of Giacomo Casanova's Changes of Location	231
Géza Szász: Exploring Fever, Thirst for Information, Transmission of Knowledge: French Travelers in Hungary during the Reform Era	241
Janka Kovács: Technological Travel and Mental Health Reform: The Possibilities and Models of Psychiatric Institutionalization in Nineteenth-Century Hungary	257
Dorottya Mihályi: Colonial Propaganda and the Role of Concealment in Late 19 th Century North African Travelogues	283
László Z. Karvalics: From Xenia (Hospitalitas) to Selfie-Tourists: The Role of Travel in the Macrocommunity-Level Accumulation of Knowledge	299

Book Reviews

<i>Viatica</i> among the Journals Specialising in Travel History (Bernadett Szabó-Gajmer)	317
John Milton's A Brief History of Moscovia (Erzsébet Stróbl)	320
Luther in the Protestant Cultural Memory: Luther Monuments 1817–1917 (Benjámín Gorzás)	323
Regional and National Structures in Central Europe (Gábor Demeter)	326

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2024. évi évfolyamának megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatja.

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

**HUN
REN** |

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

Petőfi
Kulturális
Ügynökség